

Janzsó Péter

EGY MODERN KARAKTERTISZTÍTÁS

JONATHAN B. WIGHT:
SAVING ADAM SMITH (PRENTIC-HALL, 2002)

Bár Adam Smith legnépszerűbb munkájának A nemzetek gazdagsága számít, ő maga az amúgy alig olvasott Az erkölcsi érzelmek elméletére tekintett pályája főműveként, melyben az emberi boldogság és erény eredetét kutatta. Jonathan B. Wight Saving Adam Smith című akadémiai fikciója fordulatos regényben mutatja be a modern közgazdaság-tudomány atyjának teljes és hiteles életművét, mely a morálfilozófia, a gazdaság és a jog segítségével elemzi az emberi jóllét elérésének kérdéseit. „Az embereknek szükségük van az anyagi fejlődésükön túl a morális fejlődésükhöz való képességeik elsajátítására is!” Ez a kulcs ahhoz, hogy a 21. században egy integráltabb, felelősebb, boldogabb társadalmat és gazdaságot építhessünk.

Slavoj Žižek írja egyik könyvében Todd Dufresne gondolataira hivatkozva, hogy az emberi gondolkodás történetében egyetlen eszmerendszer sem került olyan távol elméleti alap(itó)jától, mint az a Marx és Freud által kifejtettekkel történt. Žižek azonban ennél jóval továbbmegy, és pikírtan azt fejtegeti, hogy ezen a negatív úton – amelyet egyik oldalon a kommunista hatalomgyakorlás súlyos, számbavehetetlen bűnei, másik oldalon komoly elméleti hibák és klinikai tévedések sorozatai szegélyeznek – a marxizmus és a freudizmus közötti sajátos szolidaritás valódi természete immár mindenki számára könnyűszerrel érthetővé is válhat (Žižek 2006: 1).

„A klub” azonban, úgy tűnik, nem ilyen szűk. Legalábbis erre hívja fel a figyelmet Jonathan B. Wight amerikai közgazdászprofesszor nagyszerű *Saving Adam Smith* című művével, amelyben „védenca”, bizonyos néhai Adam Smith közgazdász, morálfilozófus számára követel helyet ebben az illusztris, ámde valamiképp mégiscsak bizarr társaságban.

A könyv a szinte lehetetlenre, Adam Smith teljes „karaktertisztítására” vállalkozik. Adam Smitht a közvélemény a modern közgazdaság-tudomány atyjaként, a magyarul *A nemzetek gazdagsága* címmel megjelent kötet nagy hatású szerzőjeként ismerheti. Tehetjük hozzá: felületesen. Bár az említett művet – mint „az első jelentős, modern elméleti ortodoxiát” (Hutchinson 1988: 3) – az utókor jelentős megbecsülése övezi, s a liberális szabadság- és piacközpontú modern kapitalizmus társadalmi-gazdasági programjának elméleti alappillérvé tette, túlságosan könnyen elsiklott olyan tények, többletinformációk és életrajzi érdekességek felett, melyek ezt az évszázadokon átívelő túlzott magabiztosságot a legkisebb mértékben is kétségbe vonhatták volna.

„A közgazdaságtan mint morálfilozófia vette kezdetét” – jelzi a szerző (Wight 2002: 145), majd egész könyvön átívelően idéz szövegszerűen az Adam Smith valódi főművének tekinthető *The Theory of Moral Sentiments* (TMS) című morálfilozófiai értekezéséből és az *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (WN)¹ névre hallgató örök köz-

1 A szövegek és idézetek Wight könyvének (2002) megjegyzéseivel igazodóan a hivatkozási jegyzékben található angol nyelvű kiadásokra támaszkodnak. A TMS és a WN a *The Theory of Moral*

gazdaságtani bestsellerből. „A morálfilozófia tulajdonképpen nem tesz mást, mint kutatja a motivációkat, preferenciákat” (Wight 2002: 112) – védi saját elméleti pozícióját Wight. A közgazdaságtan így mint „a választások tudománya” (Wight 2002: 199) jelenik meg, hozzásegítve minket életünk céljának, a boldogság (és nem a gazdagság!) megteremtésének eléréséhez. „A gazdagság nem képes a boldogsághoz vezető út (kellő) kikövezésére” (Wight 2002: 121) – vetíti előre a mű egyik központi tézisé a szerző, és rögtön Adam Smithre utal, aki szerint „a boldogság a nyugalomban rejtőzik” (TMS: 149). A társadalmi-gazdasági feladat tehát a boldogságunk közös megteremtése, amely célban azért valószínűleg mindannyian elég könnyedén egyetérthetünk. Tekintve viszont, hogy Smith szerint „az emberiség boldogságának előmozdításán (közvetlenül) egyetlen kormány sem fáradozik” (TMS: 187), ezért ennek a feladatnak a kivitelezésében elsősorban saját erőfeszítéseinkre, kapcsolatainkra, közösségeinkre vagyunk hagyatva. Létre kell hozni ehhez a működő társadalmat, az „emberek rendszerét” (TMS: 233), melyben emberi életünk minden választása pusztán tranzakcióként² is jellemezhető (Wight 2002: 135). Egyúttal „a gravitáció vagy az elektromosság fizikai törvényeiben felfedezhető kölcsönhatásokhoz hasonlatos »moralitás természeti törvényét« – mely szerint minden emberi lény a morális törvények közös testében csodálatos módon összefonódik” – vissza kell illeszteni az őt megillető helyre (Wight 2002: 144).

De ne szaladjunk ennyire előre! A könyv fülszövegében csupán „akadémiai fikcióként” aposztrófált mű nem csak témaválasztásában és felépítésében, de műfajában is egészen különleges. A regényszerűen megírt, elegáns szakirodalmi hivatkozásokkal bőségesen átszótt fikatív modern történet izgalmas olvasmányként tárulkozik fel előttünk. A történet hatásos képpel indul: Harold Timms, romániai bevándorló autószerelő egy viharos éjszakán bezorogtat Richard Burns virginiai PhD-hallgató lakásának ajtaján. Meglehetősen zaklatott, hallucinatorikus állapotban az ifjú neoliberális közgazdász segítségét kéri. Úgy érzi, nem ura többé önmagának: a néhai Adam Smith szelleme megszállta testét, lelkét, elméjét, és elementáris késztetést érez, hogy egy hozzáértő számára tolmácsolhassa gondolatait. Örület? Csoda? Adam Smith újra a földön jár, közöttünk.

Sentiments és az Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations rövidítései. A recenzió során a műveket érintő szövegekői hivatkozások pontos helyeit az egyszerűség kedvéért e rövidítésekkel jelölöm.

2 A tranzakció bár elsőre ijesztő szó, úgy vélem, létező párhuzamos jelentései miatt mégis egészen kifejező. Egyszerre jelentheti a közgazdasági értelmezés szerinti gazdasági ügyleteket és műveleteket, valamint a pszichológiában a tranzakcióanalízis által feltárt egyedi emberi kapcsolatok és kötődések kusza hálózatát is.

Az ajtó kitárul, és a Harold Timms bőrébe bújt Adam Smith egyúttal belépett Richard Burns életébe. Állandó beszélgetéseikkel, vitáikkal, utazásaikkal, kalandjaikkal végül majdnem szó szerinti értelemben vett „életre-halálra szóló barátságot” kötöttek. A könyv a két főszereplő életének legvésztörhesebb hónapjain vezet keresztül, mely során bepillantást nyerhetünk a PhD-hallgató mindennapjaiba, intim vagy épp szakmai kapcsolataiba, érzelmeibe. Ezalatt a szerelméért áldozatokat hozó fiatalember képe mellett egyszerre rajzolódik ki az üzleti és szakmai hatalmasságok „tudományos” megbízásából munkálkodó, eltévelyedett doktorandusz portréja is, aki részt vesz a Szovjetunió felbomlását követően egy fiktív amerikai vegyipari óriáscég oroszországi tőzsdei bevezetésében, valamint a piacok neoliberális recept szerinti átalakításában. Ezzel párhuzamosan Adam Smith gazda(g)ságról, cseréről, specializációról, igazságról, boldogságról, profitról szóló, többnyire jól ismert gondolatai is feltárulnak, s mellette a reveláció erejével hatnak évszázados, kellően fel nem fedezett fejtegetései az emberi tudatról és tudatosságról, képzeletről, beleézésről, önmagunk kívülről való látásának képességéről, jóllétről, mely utóbbi egész gazdaságelméletének az alapját jelenti. A könyvben egy-egy jelenet és idézet erejéig megszólaltatásra kerülnek Adam Smith felvilágosodás korabeli tudóstársai, személyes barátai is, köztük David Hume, Voltaire, Turgot, Rousseau, vagy akár Quesnay és a fiziokraták. A szerző mindezt a már említett párbeszédes formában jeleníti meg, mely technika kis túlzással akár az ókori görög filozófusok platóni, szókratészi dialógusos hagyományainak modern felelevenítéséhez is hasonlítható.

A mű három, egymásra kölcsönösen reflektáló fejezetből áll: gazdagság (*wealth*), átalakulás (*transformation*) és erény (*virtue*). Wight láthatóan közgazdaságtani nézőpontból igyekszik bemutatni a híres skót gondolkodó gazdaság- és morálfilozófiáját, ennyiben nem tér el a hagyományos Smith-recepciók többségétől. „Isten és a filozófia halott” – tartják sokan. Így vélhetően nem is marad más választása a szerzőnek, hiszen az önmaguk nézeteit illetve megvizsgálni, revidálni igyekvők seregét eltántorító taktikai, prezentációs hiba volna a metafizikai, morálfilozófiai perspektíva időelötti meglebbsentése. Ezzel szemben meglévő közgazdaságtani ismereteinkre, fogalmainkra építve lépésről lépésre, lapról lapra árnyalja az Adam Smithről kialakult tradicionális képet és fűzi össze, ami elsőre talán nem is olyan nyilvánvaló: a moralitást és a közgazdaságtant.

A gazdagságra vagy kíváncsi? „Ez a kulcs” – írja már-már kacéran a szerző (Wight 2002: 76). De látszólag semmi rejtély nincs benne, miként jön létre a gazdagság: egyéni szinten „a dolgozók képességének, ügyességének és ítélőképességének fejlesztése révén” (WN: 11). Társadalmi szinten azonban a csere intézményére van szükségünk. „Az emberi létezőknek természetes hajlamuk van [...] egyes dolgok más dolgokra való elcserélésére. Ez a csere teszi lehetővé a specializációt. [...] A specialista a dolgot gyorsabban és jobban végzi el, mint egy generalista” (Wight 2002: 77). A munkamegosztás és a

specializáció így növeli a produktivitást, amely jóléti többletet eredményezhet (Wight 2002: 80). A nemzetközi kereskedelem és a specializáció a gazdagság megteremtésének motorjaiként is tekinthetők, azonban az igazságosság védelme és az erény gyakorlása nélkül a rendszer könnyen fenntarthatatlanná, élehetlenné válhat (Wight 2002: xiii). A politikai vagy földrajzi elszigetelődés miatt súlyosan korlátozott piac – zárványszerűsége miatt – több szempontból sem szerencsés: az ilyenformán korlátozott kereskedelem egyrészt elzárja a fogyasztók elől a termékek és szolgáltatások széles választékát, másrészt a helyi termelőket, vállalatokat sem ösztönzi a szükséges versenyre, fejlesztésekre, mely így akár káros monopolisztikus tendenciák kialakulásához is vezethet (Wight 2002: 78). A mérsékelt intenzitású kereskedelem alacsony produktivitást, és így szűkebb áru- és szolgáltatáskínálatot eredményezhet, „holott ezek a létrehozott javak [...] az anyagi gazdagság igazi fokmérőjéül szolgálhatnak” (WN: 429–430). Mivel „egy gazdag nemzet minden nemzet között a legveszélyeztetettebb” (WN: 698), ezért szükség lehet olyan szabályok (jog) és intézményrendszerek (állam), infrastruktúrák (katonaság) kiépítésére, melyek a társadalmat és a gazdagságot képesek megvédeni az igazságtalanságtól és elnyomástól. Miközben ezzel a gondolattal komolyan eljátszadozunk, azért jó lesz vigyázni! „Ez a gazdagság megteremtése helyett annak megvédelmezése!” (Wight 2002: 86). Tegyük fel a kérdést: tulajdonképpen kitől is kell megvédeni a gazdagságunkat? Ellenséges (nagy) hatalmaktól? Multi- és transznacionális vállalatoktól? Elnyomott, kizsákmányolt csoportoktól? Mindezt ahelyett, hogy a társadalmi igazságosság jegyében integrált társadalmat hoznánk létre.

Az igazság(osság) egyéni-társadalmi-gazdasági színtereken való kialakítását tehát alapvető jelentőségűnek kell tekintenünk, s ezzel finoman át is evezünk a könyv által továbbiakban tárgyalt *átalakulás* és *erény* problematikájára. „Az igazság a társadalmi rend előfeltétele: a kereskedelem csak ezen az alapon építhető fel” (Wight 2002: 85); „az igazság a társadalom építményének tartóoszlopa” (TMS: 86). „A gazdagság megteremtése sokkal bonyolultabb annál, minthogy a piacok működését csak egyszerűen lehetővé tesszük. [...] A kereskedelem és bármi más kialakítása előtt a társadalomnak először meg kell tartania minden egyes egyént a saját, teljes, elidegeníthetetlen jogai szerint” (Wight 2002: 85). Adam Smith mint a közgazdaságtan és morálfilozófia mellett jogbölcselettel is komolyan foglalkozó gondolkodó, ma már tényleg csak az életművét különös figyelemmel és levéltári precizitással kísérorék számára ismert; de még kevésbé köztudott érdekesség, hogy Smith a *TMS* és a *WN* megírásával tulajdonképpen egy három lábbon álló (filozófia-gazdaság-jog) komplett elméleti rendszert szeretett volna kidolgozni, mely tervezett trilógia jogi részét a *Lectures on Jurisprudence* című elemzésben kívánta kifejteni életének utolsó éveiben (Ross 1995: 404). Korai halála azonban megakadályozta ebben, és sajnos halála előtt a mű részleteit tartalmazó kéziratokat is megsemmisítette. Jogi fejtegetései

azonban több helyen is elérhetőek, ahogyan az is jól látszik, hogy Smith mindig, így a *TMS* és a *WN* vonatkozó fejezeteiben is, nagy hangsúlyt fektetett a jogi kérdések elemzésére, többek között az egyéni cserék elméletét taglaló „kommutatív igazság”, valamint a szegények felemelése, a monopóliumok letörése érdekében állami szabályozást és szerepvállalást megengedő „disztributív igazság” témakörében (Young és Gordon 1996: 1–25).

Adam Smith azonban olykor ellentmondásos és néhol félreérthető. Kezdve azzal, hogy az utókor – tévesen – a *laissez-faire* és a minimális állami beavatkozás „apostolává” emelte. Végigolvasva a könyvet, ez könnyen cáfolható, és ennyiben globális szövegértési hibának lehetünk tanúi. Smith, bár specializáció-, nemzetközi kereskedelem- és versenypárti, maga mutat rá, hogy „a túlzott munkamegosztás káros, és ostobává tehet embereket” (*WN*: 781–785). A szélsőséges profit- és haszonmaximalizálás ellenében mindenben ott rejlik a „bűvös optimum”. A munkamegosztásnak is mintha azt a felfogását propagálná, melyben nem elsősorban a folyamatokat, hanem a munkával kapcsolatos élményeket kell a feleknek szükségszerűen megosztaniuk egymással. Támogatja a morális értékek által vezérelt állami szabályozást az abszurd monopóliumok megszüntetéséért, lebontásáért, illetve megfelelő versenyjogi keretek kiépítéséért, betartatásáért.

Nem áll ki viszont a nagy állami redisztribúciós rendszerek fenntartása mellett, talán az oktatás – mint a szegények felemelésének és termelékenységük növelésének eszköze – az egyetlen kivétel. Elsősorban azért, mert piacgazdasági keretek között aligha tűrhető, hogy miközben „társadalmisítjuk a kockázatokat, addig mások privatizálják a hasznot” (Wight 2002: 53). Ez összecseng azzal a gondolattal, mely szerint a 20. század során megvalósuló jóléti államok működése a *szociáldemokrácia leg súlyosabb árulásának* tekinthető, amely következtében az emberi és természeti erőforrásokat korlátlanul felhasználó piacokkal túlságosan gyenge alku köttetett. Ezzel az autonóm társadalom- és gazdaságfejlődés ügye több mint száz évre megbicsaklott; a társadalom előregedése, a nyugdíjalapok fenntarthatatlansága, komoly foglalkoztatási anomáliák és a további rendező hitelforrások szűkössége kellett, hogy felverje túlzott nyugalmi állapotából a nyugati társadalmakat, és kikényszerítse a piac-állam-munkavállaló paktum újragondolását. (Az államot mint aktort kihagyva, megkerülve, már korábban is a társadalomra nézve sokkal ösztönzőbb feltételeket és sokkal keményebb, komolyabb piaci közteherviselést kellett volna kivívni.) Igaza lehet a szerzőnek: „nem várhatjuk el a modern emberektől, hogy lelkesedjenek a szabadpiacért, ameddig a »disztributív igazság« keretei között türelmesen eléldegélnek” (Wight 2002: 279). Majd felhívja a figyelmünket még a „profit társadalmilag hasznos szerepére” (Wight 2002: 127) is, mely a közoktatásban és az üzleti szférában dolgozók számára egyaránt fontos ösztönzőt teremthet képességeik, tudásuk, teljesítményük folyamatos fejlesztésére, még ha a strukturális adottságok okán ez most nem is minden munkavállaló számára érhető el.

Adam Smith egyik igazi jelentősége, hogy korszakos közgazdászok számára jelentett változatlan inspirációs forrást. David Ricardo az ő ötletéből merítve dolgozta ki a komparatív előnyök elvét, Karl Marx használati- és csereérték megkülönböztetésén alapuló értékelmélete is a smithi értéktételezésre nyúlik vissza (Juhász 2009). Közös témájuk volt a munkamegosztás kérdése, mely a termelékenység növekedését és a társadalom elidegenedését is egyaránt kiválthatja. A teljesség igénye nélkül idekiváncozik még Milton Friedman is, aki 20. századi keretek között tett kísérletet a láthatatlan kéz doktrínájának revidálására. Friedman önszabályozó piacról vallott gondolatai, az állam gazdasági beavatkozását ellenző törekvései széles körben ismertek, és máig ható befolyással bírnak a deliberatív megoldásokra fogékony, a piacok immoralitására hivatkozó, a vállalatok szűken értelmezett – csak a profit kitermelésében érdekelt – társadalmi felelősségvállalását hangoztató nézetekre, döntéshozókra. Mások viszont a láthatatlan kézről mint a Smith-féle elméletek „corpusáról” tragikusan levált, amputált csonkról beszélnek (Wight: 236).

A könyv záró részében Adam Smith morálfilozófiai rendszerével ismerkedhetünk meg. „Az embereknek szükségük van az anyagi fejlődésükön túl a morális fejlődésükhöz való képességeik elsajátítására is” (Wight 2002: 33) – olvasható a történetben. Ennek legfontosabb lépése a társadalmi és egyéni tudat megfelelő kialakítása, mely az emberek társadalmi összetartozását (Wight 2002: 55), az „egymás közötti szimpátia megélését” (TMS: 10) jelenti. A fejezeteket végigelmélkedve nemcsak az Adam Smith által elképzelt szabadpiaci rendszer emberképébe nyerhetünk mélyebb betekintést, hanem nagyszerű, praktikus kalauzra lelhetünk saját lelki beállítódásaink, érzelmeink, motivációink felülvizsgálatához, még akár megváltoztatásához is. Ki kell alakítanunk aktív, tevékeny, résztvevő érzelmeinket, belső-külső dialógusainkat, hogy „teljes emberi személlyé válhassunk” (Wight 2002: 194). Ehhez Istentől kapott képzeletünket és egész személyiségünket is latba kell vetnünk (uo.). Bár testünket orvosok, lelkünket pszichológusok gyógyítják, szellemünket tanárok pallérozzák, a tudati változások elérésének, elérhetetlenségének már-már misztikus rejtélye régóta megoldatlan. A könyv sem kínál erre kész receptet, csupán felvilant néhány lehetőséget, melyeket áldozathozattal, közös erőfeszítéssel embertársainkkal együtt életünkben kialakíthatunk.

Adam Smith holisztikus gondolkodó: súlyos gazdaság- és filozófiatörténeti elhallgatások vezettek el oda, hogy napjainkra a modern közgazdaságtan idolljának, doyenjének portréja ennyire lecsupaszodhatott. A könyv a sajátos karaktertisztítás történetén és az intellektuális puzzle élményén túl a látomásos állapotok tisztületére és a gazdaság morálfilozófiai megalapozottságának szükségességére is tanít. Ha a modern közgazdaságtan a régóta várt új paradigma „corpusában” egyszer újjászületik, akkor az „atyának” abban a bizonyos „szülőszobában” feltétlenül ott a helye.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Hutchinson, Terence (1988): *Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy, 1662–1776*. Basil Blackwell.
- Juhász János (2009): Marx és a modern polgári közgazdaságtan. In: *Fordulat*, No. 6.: 62–101.
- Ross, Ian Simpson (1995): *The Life of Adam Smith*. Clarendon Press.
- Smith, Adam ([1776] 1786): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Strahan and Candell. [Magyarul: *A nemzetek gazdagsága*. Akadémiai Kiadó, 1959; KJK, 1992; Napvilág, 2011.]
- Smith, Adam ([1759] 1853): *The Theory of Moral Sentiments*. H. G. Bohn.
- Young, Jeffrey T. – Gordon, Barry (1996): Distributive Justice as a Normative Criterion in Adam Smith's Political Economy. In: *History of Political Economy*, Vol. 28., No. 1.: 1–25.
- Wight, Jonathan B. (2002): *Saving Adam Smith*. Prentic-Hall.
- Žižek, Slavoj (2006): *How to read Lacan?* Granta Books.